

Elżbieta Stoch*

Stanisława Aleksandra Chmielarczyk – zapomniana artystka teatrów dramatycznych Nowe fakty biograficzne

Stanisława Aleksandra Chmielarczyk – a Forgotten Artist of Dramatic Theatres New Biographical Facts

Abstract: The aim of the article is to disseminate unknown facts from the biography of Stanisława Aleksandra Chmielarczyk (1867–1912), a forgotten artist of dramatic theatres in Warsaw under Russian rule, and her son, actor Maksymilian Chmielarczyk (1891–1953), pseudonym „Cybulski”. The author found unknown documents in the archives, including manuscripts of metrics and civil status records. The discovered documents allowed her to reveal previously unknown facts from Stanisława Aleksandra’s life: dates of birth and death, as well as the actress’s biography (single motherhood, marriage and her son’s Maksymilian wedding in 1911). The researcher reconstructed the family tree of the future actor, director, director of the Municipal Theatre in Lublin (1947–1949), and then the Juliusz Osterwa State Theatre in Lublin (1949–1952), in the times of socialist realism in Poland. In the context of the biography of the Chmielarczyk acting family, the article contains valuable references to unknown facts from the life of, among others: the artist Józef Cybulski (1840–1912).

Key words: Chmielarczyk (Chmielarska, Rajnhardt, Cybulska) Stanisława, Chmielarczyk (Cybulski) Maksymilian, Cybulski Józef, Przybylska Helena Felicja, Polish actors, biography, Polish theatre, 19th century, 20th century, Warsaw, Lublin, Polish culture

* Elżbieta Stoch (ORCID: 0000-0001-9252-9574) – dr hab., adiunkt w Katedrze Historii Wychowania, Opieki i Pedagogiki Społecznej w Instytucie Pedagogiki na Katolickim Uniwersytecie Lubelskim Jana Pawła II; kontakt: estoch@kul.pl.

*Wiemy czym jesteśmy, ale nie wiemy
co się z nami stanie.*

W. Szekspir, *Hamlet*, Ofelia

Ocalić od zapomnienia!

K. I. Gałczyński

Niniejszy artykuł jest efektem prowadzonych przeze mnie badań źródłowych (archiwalnych), związanych z biografiami polskich artystów¹, ma charak-

- 1 W moich autorskich publikacjach dużo miejsca poświęcam biografom artystów i innych ludzi kultury, związanych szczególnie z historią teatru lubelskiego w XIX i XX wieku, ale także innych scen; *Dzieje klasyki polskiej na scenach lubelskich w latach 1864–1997*, Lublin 2012; Historię „lubelskiego Hamleta” W. Zareby (Zaremby) opublikowałam w książce: *Shakespeare in the Lublin Theatre in 19th i 20th centuries*, Lublin 2015. Przetłumaczyłam na język angielski tekst: *Szpada Hamleta (Wspomnienie)* Klemensa Junoszy-Szaniawskiego z 1894 r., poświęcony życiu aktora Zaremby (E. Stoch, *Szekspir w teatrze lubelskim w XIX i XX wieku*, Lublin 2016). Szczególne miejsce zajmują występy gwiazd Iry Aldridge, Heleny Modrzejewskiej, Wincentego Rapackiego, Bolesława Leszczyńskiego, Romana Żelazowskiego, Ludwika Solskiego, Juliusza Osterwy. W artykułach pokazuję związki ludzi kultury z Lubelszczyzną (np. aktora Stanisława Krzesińskiego, podróże Klementyny z Tańskich Hoffmanowej po Lubelszczyźnie, Józefa Ignacego Kraszewskiego, Stanisława Przybyszewskiego, Zofii Ordyńskiej itd.). Moją uwagę badawczą skupiałam także na postaciach ważnych w kulturze polskiej kobiet: H. Modrzejewskiej, Salomei Deszner, Agnieszki Truskolaskiej, Joanny Salomonowicz, Bronisławy Wolskiej (E. Stoch, *Kobieta – aktorka – emancypantka w kulturze polskiej*, w: *Przemiany dyskursu emancypacyjnego kobiet*, red. A. Janicka, C. Fournier Kiss, M. Bracka, Białystok 2019, s. 93–110). W monografii teatru Osterwy (2019) i Teatru Miejskiego w Lublinie (2021) zamieściłam niepublikowane wcześniej biogramy artystów, oparte na odtajnionych dokumentach z akt personalnych, np.: Haliny Bujno i jej męża Mieczysława Łozy, M. Chmielarczyka (w niniejszym tekście prezentuję wyniki kolejnych nowych badań), Eleonory Frenkiel-Ossowskiej, Zbigniewa Borkowskiego, Wiesława Michnikowskiego, Karyny Waśkiewicz, Stanisława Mikulskiego i innych artystów, którzy pracowali po wojnie w teatrze lubelskim, a także noty dotyczące pracowników administracji i zespołu technicznego. Wiele miejsca poświęcam osobie Juliusza Osterwy, od 1949 r. patrona sceny lubelskiej i jego występom gościnnym w dwudziestoleciu międzywojennym. Szczególne miejsce zajmuje też M. Bechzczyk-Rudnicka, dzięki odkrytym materiałom i poprzez treści w nich zawarte pokazuję szczegóły jej pracy po wojnie w Wojewódzkim Wydziale Kultury i Sztuki, a od 1947 r. w Teatrze Miejskim w Lublinie (na stanowisku kierownika literackiego) oraz jej rolę w historii życia kulturalnego miasta w poszczególnych okre-

ter pionierski, wypełnia obszar w badaniach z zakresu biografistyki dotychczas naukowo nieopracowany, a dla autorki stanowi temat o szczególnej wadze. Przedmiotem opisu są nowe, odkryte przeze mnie, nieznane a kluczowe fakty z biografii Stanisławy Aleksandry Chmielarczyk, urodzonej w Warszawie w drugiej połowie XIX w., współcześnie zapomnianej artystki teatrów dramatycznych.

Drobne tropy, związane z miejscami niedookreślonymi w młodzieńczej biografii aktora Maksymiliana Chmielarczyka (ur. w 1891 r. w Warszawie) oraz inne owiane tajemnicą przemilczenia, które dały się zauważyć w *curriculum vitae* artysty, podczas prowadzonych przeze mnie prac badawczych nad historią teatru lubelskiego pod dyrekcją Chmielarczyka², stanowiły inspirację do badań źródłowych, dotyczących wcześniejszych etapów życia artysty. W trakcie gromadzenia i weryfikowania danych, perspektywa badawcza została rozszerzona o postać jego matki Stanisławy Aleksandry, jej rodziców i innych członków rodziny, a także osobę Józefa Cybulskiego, artysty związanego z biografią matki Chmielarczyka. W wyniku przeprowadzonej kwerendy rozproszonych rękopiśmiennych zasobów archiwalnych, wytworzonych w czasach zaboru rosyjskiego (szczególnie ksiąg parafialnych z drugiej połowy XIX i początku XX w. zapisywanych cyrylicą), dzięki odczytaniu z języka rosyjskiego i przetłumaczeniu na język polski kolejno odkrywanych podczas badań metryk chrztów, ślubów i zgonów, lapidarna nota w *Słowniku biograficznym teatru polskiego 1765–1965*, dotycząca Stanisławy Aleksandry³ oraz wzmianki zawarte w autobiograficznych zapisach

sach. Poruszam też sprawy współpracy artystów z Podstawową Organizacją Partyjną (POP) i jej wpływ na historię sceny lubelskiej w latach 1949–1956.

- 2 E. Stoch, *Teatr im. Juliusza Osterwy w Lublinie (1949–1956). Źródła – nieznanne fakty – repertuar – recepcja krytyczna*, seria: *Życie Teatralne w Lublinie w XIX i XX wieku*, t. 3, Lublin 2019; też, *Teatr Miejski w Lublinie (1944–1949). Źródła – nieznanne fakty – repertuar – recepcja krytyczna*, t. 4, Lublin 2021.
- 3 *Cybulska Stanisława, z Chmielewskich* (hasło), w: *Słownik biograficzny teatru polskiego 1765–1965*, red. Z. Raszewski, Warszawa 1973, s. 99. Aspekt dotyczący okresu działalności scenicznej Stanisławy Aleksandry wymaga odrębnych badań, a wyniki mogą przynieść afisze teatralne, reklamujące spektakle zespołów, z którymi współpracowała na początku kariery w latach osiemdziesiątych XIX w., czy dokumentujące życie teatralne scen, na których poza Warszawą występowała. Digitalizacja zbiorów bibliotecznych, w przypadku rozproszonych teatraliów (szczególnie afiszy zespołów teatrów prowincjonalnych), daje nadzieję na zebranie w przyszłości bardziej szczegółowych danych).

samego Chmielarczyka uległy poszerzeniu. Natomiast luki w biogramach nabrały konkretyzacji w oparciu o zebrane i zweryfikowane nieznane dotąd fakty biograficzne, tworzące kronikę życia matki i syna na tle epoki.

Swoją narrację zacznę chronologicznie od *curriculum vitae* Stanisławy Aleksandry (matki), a potem przejdę do prezentacji nieznanych dotąd faktów, dotyczących dzieciństwa, młodości i życia osobistego jej syna M. Chmielarczyka (Cybulskiego)⁴.

Stanisława Aleksandra z domu Chmielarska – u źródeł historii rodziny Chmielarczyków

Jest rok 1867 – wówczas w Warszawie, rządzonej przez Rosjan, na Lesznie na świat przychodzi Stanisława Aleksandra Chmielarska [sic!] znana w kulturze polskiej jako Stanisława z Chmielewskich Chmielarczyk⁵ (vel Stanisława Cybulska z Chmielewskich)⁶. W *Słowniku biograficznym teatru polskiego 1765–1965* (z 1973 r.) i w innych teatraliach dotąd brakuje daty jej urodzin i śmierci, jest zaledwie lakoniczna nota o tym, że występowała na scenie w latach 1882–1892, np. w Kibartach⁷ (na Litwie), w Warszawie, Krakowie czy w teatrach prowincjonalnych, takich jak w Piotrkowie, Łowiczu czy w Otwocku. 50 lat temu w wymienionym słowniku biograficznym opublikowano informację, że Stanisława była żoną artysty Józefa Cybulskiego (ur. w 1840 r.)⁸, z którego zespołem współpracowała, a na scenie występowała, np. w roli Heleny w *Radcach pana radcy* M. Bałuckiego⁹. Konfrontacja tych kilku zapisów z odszukanymi

4 Zob. E. Stoch, *Maksymilian Chmielarczyk – dzieciństwo, młodość i życie osobiste. Filiacje i współczesne rewizje*, „Biografistyka Pedagogiczna” [w druku].

5 Takie dane na początku lat pięćdziesiątych XX w. podawał jej syn Maksymilian Chmielarczyk, w ankietach personalnych i życiorysach, gdy kierował teatrem Osterwy w Lublinie. W rękopisie pojawił się też zapis, który można odczytać jako Chmielowska. APL, TOST., sygn. 2/25, s. 15, 17.

6 *Cybulska Stanisława, z Chmielewskich*, s. 99.

7 Zob. Kybartai, Lithuania.

8 Do postaci J. Cybulskiego odnoszę się w trakcie prowadzonej narracji.

9 W *Słowniku biograficznym teatru polskiego 1765–1965* podano, że Stanisława Cybulska z Chmielewskich (pod takim nazwiskiem scenicznym została zamieszczona w teatraliach) od grudnia 1882 r. występowała w zespole Karola Kremskiego

przeze mnie i ocalałymi unikatowymi aktami stanu cywilnego wnosi nowe fakty na temat życia Stanisławy Aleksandry. Nie znając daty narodzin aktorki,

w Kibartach (dziś Litwa). Konfrontując te zapisy z odnalezioną przeze mnie metryką Stanisławy Aleksandry, mogę podać, że bohaterka mojego artykułu miała wówczas jedynie piętnaście lat. Po powrocie do rodzinnej Warszawy, w sezonie letnim 1883 r., grała w teatrach ogródkowych Nowy Świat i Eldorado (ul. Długa) oraz na prowincji, w Piotrkowie. Wg danych słownikowych „w latach następnych występowała pod nazwiskiem męża: w lecie 1886 z zespołem teatru lwowskiego w Krakowie, w 1891 z zespołem K. Kremskiego w Łowiczu, skąd w 1892 przeniosła się do zespołu męża w Otwocku”. *Cybulska Stanisława, z Chmielewskich*, s. 99. Tyle słownik, dodam, że nazwisko [Stanisława] Cybulska pojawiło się we wrześniu 1885 r. przy okazji występów Antoniny Radwan (Trapszo) w teatrze Skarbkowskim we Lwowie. Stanisława grała role drugoplanowe w zespołach (trupach) teatralnych, używając pseudonimu Cybulska (i odtąd to nazwisko weszło do jej rodziny). W świetle zgromadzonych przeze mnie dokumentów kościelnych w 1891 r. została samotną matką, a 1893 r. wyszła za mąż za osobę niezwiązaną ze środowiskiem aktorskim Warszawy, a po dziewiętnastu latach małżeństwa zmarła (piszę o tych faktach dalej). Stąd nota słownikowa (z 1973 r.), że od lat osiemdziesiątych XIX w. była żoną aktora Cybulskiego, nie znajduje potwierdzenia w aktach kościelnych (ASC). Natomiast jej syn Maksymilian (ur. 1891 r.) podawał, że gdy miał dziewięć lat (czyli ok. 1900), jego matka wyszła za mąż za aktora Cybulskiego (APL, Tost., sygn. 2/25, s. 15, rkps). Informacja ta upowszechniana przez samego Chmielarczyka, po jego śmierci w 1953 r. była powtarzana w innych jubileuszowych publikacjach teatru Osterwy z 2. połowy XX wieku, np. A. Nowak, aktorka teatru Osterwy, w 1985 r., w tomie rocznicowym, w kontekście rodowodu Chmielarczyka, pisała, że matka artysty „Stanisława Aleksandra Chmielarczyk, po śmierci męża (ojca Maksymiliana) wyszła powtórnie za mąż za znanego wówczas aktora i dyrektora teatrów – Józefa Cybulskiego”; A. Nowak, *Czasy Maksymiliana Chmielarczyka 1947–1952*, w: *Jego siła nas urzekła... Szkice i wspomnienia z dziejów lubelskiego teatru*, red. A. L. Gzella, Lublin 1985, s. 183. Obie przywołane informacje dotyczące ślubu Stanisławy i J. Cybulskiego (już w latach osiemdziesiątych XIX w. lub na przełomie XIX i XX w.) wykluczają się i nie znalazły potwierdzenia w dokumentach źródłowych, do których dotarłam współcześnie. Zaznaczam, że swoją uwagę skupiam na wiarygodnych archiwaliach (metrykach i innych aktach stanu cywilnego z XIX i XX w.). Por. Stanisława Chmielarska (Chmielarczyk, Rejnhardt vel Rajnhardt). Z uwagi na wielość wariantów nazwisk, dotyczących tej opisywanej postaci (wynikających także z zapisów rękopiśmiennych w księgach parafialnych), posługuję się zamiennie imionami Stanisława Aleksandra lub Stanisława (matka M. Chmielarczyka). Dodam jeszcze, że hasło biograficzne, *curriculum vitae* artysty Cybulskiego nie zawiera informacji o jego życiu osobistym (jest to *tabula rasa*); *Cybulski Józef* (hasło), w: *Słownik biograficzny teatru polskiego 1765–1965*, s. 99–100.

za punkt wyjścia do badań przyjął datę urodzenia jej syna Maksymiliana Chmielarczyka. W trakcie żmudnych, niemal detektywistycznych badań, udało mi się odnaleźć w księgach parafialnych miasta Warszawy z XIX i początku XX w. cenne rękopiśmienne dokumenty. Wśród nich najważniejsze odkryte cymelia, dotyczące osoby matki Chmielarczyka, to: 1) metryka chrztu Stanisławy Aleksandry z 1867 r., pozwalająca ustalić datę jej narodzin oraz dzień chrztu, zawierająca informacje o rodzicach dziecka (wiek, miejsce zamieszkania, zajęcie ojca) oraz chrzestnych, 2) akt chrztu jej syna Maksymiliana z 1891 r., 3) dokumentacja zawarcia sakramentalnego małżeństwa (z 1893 r.), ale nie z aktorem Józefem Cybulskim¹⁰, jak mogą sugerować zapisy słownikowe, o czym szczegółowo dalej, 4) akt ślubu jej syna Maksymiliana (1911 r.), 5) akt zgonu z 1912 r. (zawierający informacje dotyczące śmierci Stanisławy i jej stanu cywilnego). Zapisy te (w większości w języku rosyjskim) zostały odkryte przeze mnie w historycznych aktach stanu cywilnego kilku warszawskich parafii, tworzonych zgodnie z obowiązującymi wówczas zapisami Kodeksu Napoleona (Code Napoléon) w Polsce. *Kodeks cywilny Królestwa Polskiego* mówi: „W chrześcijańskich wyznaniach akta stanu cywilnego połączone będą z metrykami kościelnymi. W tym celu duchowny przełożony parafii, powinien, obok przepisów kościelnych, dopełniać oraz przepisy cywilne” (dział I *Urządzenia ogólne*, art. 71)¹¹. Co szczególnie cenne, dokumenty z XIX i XX w., odnalezione w wyniku żmudnej kwerendy, zawierają też autografy piśmiennych rodziców, świadków uroczystości, a nawet naniesione po latach alegaty, które inspirują badacza do poszerzenia perspektywy badawczej.

Stanisława Aleksandra została ochrzczona w „Kościele Parafialnym Narodzenia Najświętszej Maryi Panny w Warszawie” (Leszno)¹² w dniu 18 maja 1867 r. (w sobotę)¹³. Dokumentacja znajduje się w księdze, którą opisano wów-

- 10 Nowe fakty do biografii artysty J. Cybulskiego (ur. w 1840 r.) będą tematem kolejnej publikacji mojego autorstwa.
- 11 *Prawo cywilne obowiązujące w Królestwie Polskim*, t. I, wydał S. Zawadzki, Warszawa 1860, s. 140.
- 12 Podałam nazwę z epoki; współcześnie kościół NMP w Warszawie znajduje się w Śródmieściu Warszawy (Aleja Solidarności 80, wcześniej Leszno 32).
- 13 Archiwum Archidiecezjalne Warszawskie [dalej: AAW], Akta Stanu Cywilnego Parafii NMP Warszawa – Leszno, metryka nr 1867/388, rkps. Dokument został, co ważne,

czas następująco: „Niniejsza Księga Unikat zwana do zapisywania Aktów Cywilno Religijnych Urodzeń”). Dziecko zostało zapisane pod nazwiskiem Chmielarska [sic!], jako córka Juliusza Chmielarskiego (ogrodnika) i Wilhelminy Wendan¹⁴. W świetle danych zawartych w metryce, Stanisława Aleksandra urodziła się 8 maja 1867 r. w Warszawie przy ulicy Nowolipie, a dziesiątego dnia po narodzeniu dziecko zostało ochrzczone.

Sięgając po dokumentację z epoki, warto przywołać zapisy *Kodeksu cywilnego w Królestwie Polskim (O aktach urodzenia, art. 95)*. Czytamy: „Każde dziecię w ośmiu dniach od przyjścia na świat okazaniem być powinno właściwemu

sporządzony jeszcze w języku polskim. Metryka Stanisławy Aleksandry zawiera datę wg kalendarza gregoriańskiego. 6 (18 maja) 1867 r. w sobotę „Kurier Warszawski” informował, o uroczystościach odbywających się od rana w Kościele Przemienienia Pańskiego w Warszawie na ulicy Miodowej, a „lud pobożny uczestniczy w konkluzji 40-godzinnego nabożeństwa”. Dodawano, że „Matki z dziećmi otaczają wspaniale przybrany ołtarz św. Feliksa, dzisiejszego patrona, szczególnie ich Opiekuna. Przed tymże ołtarzem odbywały się ciągle w godzinach rannych Wotywy, i udzielaną była Benedykcja”, „Kurier Warszawski”, 1867, nr 112, s. 1.

14. Takie nazwisko znajduje się w dokumencie i takie również zapisano przy współczesnym opisie dokumentu. Nazwisko Wendan alias Wendt (Wend, Wenda, Wende) jest nazwiskiem często pojawiającym się w metrykach parafii warszawskich z XIX w. Szukając korzeni matki Stanisławy Aleksandry, zwróciłam uwagę, że nazwisko Wendt w 1. połowie XIX w. jest rejestrowane m.in. dokumentach parafii ewangelicko-augsburskiej w Warszawie (o ile urodziła się w Warszawie). Wśród zbadanych przeze mnie akt, pojawia się informacja, że rok wcześniej (27 maja 1866 r.) także w Kościele Nawiedzenia NMP w Warszawie zostało „pobłogosławione religijne małżeństwo” pomiędzy Fabianem Chmielarczykiem, kawalerem (stróżem), będącym rodem z Poznańskiego (urodzony w Oczkowicach, syn gospodarza), mającym 30 lat a Wilhelminą Wendt (panną służącą, mającą 25 lat, córką niezującego już Karola, stolarza), zamieszkałą także na terenie Parafii Nawiedzenia NMP w Warszawie – Lesznie). Archiwum Państwowe w Warszawie [dalej: APW], Akta Stanu Cywilnego Parafii NMP Warszawa – Leszno. Księga małżeństw, nr 1866/93. 27 maja 1866 r., wymieniony w dokumencie Fabian Chmielarczyk, zawierając małżeństwo z Wilhelminą Wendt, mieszkał w parafii pod adresem 2239. Rok potem Juliusz Chmielarski wraz z Wilhelminą z Wendów (26 lat mającą), zamieszkali w domu o numerze hipotecznym 2431, zostali rodzicami Stanisławy. Autografy wymienionych osób – Chmielarczyka i Chmielarskiego różnią się, natomiast wspomniana w dokumentach Wilhelmina była osobą niepiśmienną (z uwagi na zbieżność nazwiska i wieku kobiety można zastanawiać się, czy była to jedna i ta sama osoba). Na obecnym etapie brakuje też aktów zgonu rodziców Stanisławy.

Duchownemu parafii, albo, w przypadkach art. 91, 92, 93 osobie do spisywania aktów stanu cywilnego upoważnionej w celu spisywania aktu”¹⁵.

W księdze metrykalnej Parafii Narodzenia Najświętszej Maryi Panny z 1867 r. zapisano:

Działo się to w Warszawie w Parafii Narodzenia Najświętszej Maryi Panny dnia osiemnastego maja tysiąc osiemset sześćdziesiątego siódmego roku o godzinie wpół do siódmej wieczór stawił się Juliusz Chmielarski ogrodnik lat trzydzieści dwa mający w Warszawie pod numerem dwa tysiące czterysta trzydzieści jeden przy ulicy Nowolipie¹⁶ zamieszkały w obecności Grzegorza Gumińskiego¹⁷ Woźnego Komisji Włościańskiej i Kazimierza Chrzanowskiego, oficjalisty rządowego, po lat trzydzieści sześć mających w Warszawie zamieszkałych i okazał Nam dziecię płci Żeńskiej urodzone tu w Warszawie w mieszkaniu Jego dnia ósmego bieżącego miesiąca i roku o godzinie dziesiątej w wieczór z Jego małżonki Wilhelminy z Wendów lat dwadzieścia sześć mającej. Dziecięciu temu na Chrzcie Świętym dziś odbytym nadano imiona Stanisława Aleksandra, rodzicami Jej chrzestnymi byli Grzegorz Gumiński z Julią [Szwabe?]¹⁸. Akt ten przeczytany ojcu i świadkom przez tychże i Nas podpisany został¹⁹.

- 15 *Kodeks cywilny Królestwa Polskiego*, s. 162–163. Dodam, że w artykule 97 zapisano: „jeśli zaszło spóźnienie w dopełnieniu przepisów artykułów poprzedzających, spisanie aktu urodzenia nie ma być wstrzymanym, lecz przyczyna spóźnienia w akcie wyrażoną być powinna”, s. 164.
- 16 Chcę zaznaczyć, że podane tutaj i w kolejnych dokumentach rozbudowane dane adresowe odnoszą się do księgi hipotecznej posesji, na terenie której zamieszkiwała rodzina (numery dwucyfrowe zaś to adresy policyjne mieszkańców – wg dokumentacji obowiązującej w Warszawie pod zaborem rosyjskim). W 1882 r. właścicielem domu na ulicy Nalewki 40 (księga hipoteczna 2431) był Valentin D’Hoterive. N. N. Matúškin, *Treściwy zbiór przepisów policyjnych, administracyjnych i sądowych dla właścicieli domów i mieszkańców m. Warszawy, z dołączeniem taryfy domów i adresów znaczniejszych firm handlowych i przemysłowych*, Varšava 1883, tabela adresowa nr 37.
- 17 Grzegorz Gumiński, chrzestny Stanisławy, pochodzący z guberni kijowskiej, w 1868 r. poślubił w kościele Nawiedzenia NMP w Warszawie – Lesznie, Mariannę Zawalską, urodzoną w Warszawie (akt ślubu nr 1868/19).
- 18 Nazwisko w rękopisie, zapis trudny do odczytania. Brak autografu (osoba niepiśmienna). Z ksiąg metrykalnych Parafii św. Andrzeja w Warszawie wynika, że J. Szwabe (zapis przez „a”, nazwisko rodowe Braun) mieszkała na Nowolipiu w pod numerem 2469 (w 1857 r. zmarła jej dwuletnia córka).
- 19 AAW, Akta Stanu Cywilnego Parafii NMP Warszawa – Leszno, metryka nr 1867/388, rkps. Dokument został, co ważne sporządzony jeszcze w języku polskim. Zawiera

Na końcu metryki znajdują się cztery podpisy: autograf Juliusza Chmielarskiego²⁰ (ojca Stanisławy), Grigorija Gumińskiego (po rosyjsku), Kazimierza Chrzanowskiego, a na końcu podpis księdza Onufrego Osińskiego, Administratora Parafii Narodzenia Najświętszej Maryi Panny w Warszawie (Lesznie). Dodam, że numer metryki chrztu Stanisławy został odnotowany po latach, także w dokumentacji jej aktu ślubu w 1893 r., stąd nie mam wątpliwości, że dane dotyczą właściwej osoby.

Co ciekawe wśród pojawiających się nazwisk w dokumentach personalnych Chmielarczyka jest nazwisko Chmielewscy jako rodowe matki (choć jego metryka zawiera inne dane). Zaznaczę, że w 1871 r. także w kościele Nawiedzenia NMP w Warszawie – Lesznie została ochrzczona Eleonora Petronela Chmielewska, córka Juliana i Emilii z Wendtów, a na metryce widnieje podpis również Kazimierza Chrzanowskiego i adres rodziców na Nowolipiu wspólny z metryką Stanisławy²¹. Można wysunąć hipotezę, że Emilia Wendt była siostrą (lub kuzynką) matki Stanisławy i to ona nosiła po mężu nazwisko Chmielewska.

Jak podawałam wcześniej, w oparciu o notę w *Słowniku biograficznym teatru polskiego* mówiącą, że Stanisława występowała na scenie od 1882 r., po ustaleniu przeze mnie daty jej urodzenia, można przyjąć, że w wieku piętnastu lat zadebiutowała i zaczęła grać na scenkach warszawskich i innych (w tym prowincjonalnych). Z zachowanego przekazu słownikowego wiadomo, że w swoim repertuarze miała postać Helenki Dżiszewskiej²² z *Radców pana*

m.in. podpis ojca dziecka. W oparciu o przytoczoną metrykę można przyjąć, że matka Stanisławy, tj. Wilhelmina Wendan [w późniejszych dokumentach Wendt], mająca wówczas dwadzieścia sześć lat urodziła się circa 1841 r., a jej ojciec Juliusz Chmielarski około 1835 r. Dodam, że dziewczynka urodziła się w dzień św. Stanisława, biskupa krakowskiego i męczennika, stąd zapewne otrzymała imię Stanisława.

- 20 Podpis ojca Stanisławy Aleksandry jest wyraźny, swoje nazwisko zapisał jako Chmielarski.
- 21 Archiwum Archidiecezjalne Warszawskie [dalej: AAW], Parafia NMP Warszawa – Leszno, metryka nr 1871/270, rkps, j. ros., odczytała i tłum. Elżbieta Stoch [dalej E.S.].
- 22 Sceniczna Helenka z *Radców pana radcy* Bałuckiego była jedynaczką, córką radcy Dżiszewskiego, miała siedemnaście lat, pragnęła, by Dżiszewscy uważali ją za dorosłą. Wyrazem pragnień i marzeń była długa suknia balowa. W I akcie, sc. 1 wypowiada słowa: „W zamknięciu i nad książkami, dziękuję”, a zaglądając przez dziurkę od klucza do sali balowej mówi: „Ach! Jak tam pięknie! Jakie prześliczne stroje! Jak wspaniale wyglądają te suknie z ogonami”.

radcy²³ Bałuckiego, czyli tym samym, patrząc na role pod kątem specjalizacji aktorskich w jej emploi były role amantek naiwnych. Nie zachowała się fotografia portretowa aktorki, ale zapewne to warunki zewnętrzne predestynowały ją do tego typu ról. Natomiast sam zawód, była to ścieżka trudna dla młodej kobiety (co doskonale oddaje historia Janki Orłowskiej, tytułowej „komediantki” W. S. Reymonta)²⁴, a ponadto życie wiązało się z wieloma wyrzeczeniami, brakiem stabilizacji, rozdźwiękiem między marzeniami o sławie pod opieką muz Talii i Melpomeny, a rzeczywistością przepelnioną „błyszczącą nędzą”²⁵ oraz ciągłym życiem w drodze, stanowiącym egzemplifikację antycznego toposu *homo viator*²⁶. Stan ten doskonale ujęła Bronisława z Ładnowskich Wolska (1840–1926), starsza o pokolenie od Stanisławy, która w swoich refleksjach *Z zacisza garderoby teatralnej* prezentowała kobiecie spojrzenie na teatr, poparte własną biografią. Nawiązując do statusu kobiety aktorki, zwracała uwagę, że „Aktorka

- 23 *Komedia Radcy pana radcy* Bałuckiego obecna była na scenach polskich od 13 marca 1869 r. (premiera w teatrze krakowskim). W *Słowniku biograficzny teatru polskiego 1765–1965*, s. 99 nie sprecyzowano, od kiedy Stanisława Cybulska występowała w roli Helenki Dżiszewskiej i w jakim towarzystwie teatralnym grała tę postać (brak źródła informacji). Natomiast w kompendium: S. Hałabuda, J. Michalik, A. Stafij, *Dramat polski 1765–2005. Przedstawienia, druki, archiwalia*, t. 1: A–Ł, przy współpracy B. Maresz i A. Przybyszewskiej, Kraków – Warszawa 2014, s. 41–42 nie zamieszczono informacji o dziejach scenicznych komedii *Radcy pana radcy* pomiędzy 1882 r. a 1903 r. (jest to wciąż luka w badaniach teatralnych).
- 24 O historii Janki Orłowskiej, bohaterki powieści Reymonta pisałam w: E. Stoch, *Kobieta – aktorka – emancypantka w kulturze polskiej*, w: *Przemiany dyskursu emancypacyjnego kobiet*, red. A. Janicka, C. Fournier Kiss, M. Bracka, Białystok 2019, s. 93–110. W publikacji zwracałam uwagę, że „fenomen teatru, ów *genius loci*, sprawiał, że młode uzdolnione panny z dobrych domów, szukając celu w życiu, marząc o scenie” lub zdeterminowane przez los, opuszczały rodzinne domy, „wyjeżdżały w poszukiwaniu *engagement* i wstępowały do towarzystwa teatralnego, ryzykując często utratą reputacji, zamieniając dotychczasową stabilizację na życie pełne trudów, wyrzeczeń, głodu i owej »błyszczącej nędzy«”, nawiązując do tytułu powieści Bałuckiego, tamże, s. 93.
- 25 M. Bałucki, *Błyszczące nędze*, Kraków 1956.
- 26 S. Dąbrowski, *Aktorowie w podróży*, wstęp Z. Raszewski, Warszawa 1969; E. Stoch, *Artyści i literaci w podróży po porozbiorowej Rzeczypospolitej i ich refleksje na temat otwartych dla wędrowca domów (na wybranych przykładach z piśmiennictwa XIX wieku)*, w: *Rzeczpospolita Domów*, t. 5: *Karczmy, zajazdy, gospody...*, red. K. Krawiec-Złotkowska, Słupsk 2019, s. 226–247.

przestaje być kobietą z towarzystwa, bo ona towarzystwo opuściła od chwili swego aktorstwa, gdy wraca, rozmawiają z nią niemal jako odtwórczynią roli, w której się najlepiej podobała²⁷.

Wśród zweryfikowanych przeze mnie teatrliów, dotyczących działalności artystycznej Stanisławy Chmielarskiej (pseud. Cybulska) znajduje się informacja, że 8 września 1885 r. aktorka wystąpiła u boku Antoniny Radwan-Trapszo, w teatrze polskim we Lwowie, w komedio-operetce *Angot, córka straganiarzy* C. A. Lecocq²⁸, w przekładzie Aurelego Urbańskiego. A. Radwan-Trapszo debiutowała wówczas w teatrze Skarbkowskim w roli Mlle Lange, Amalia Kasprończowa grała tytułową *Angot*, a Cybulska – Mlle Bellerose²⁹. Jest to wiarygodny ślad, że bohaterka mojej opowieści występowała także we Lwowie.

Natomiast Wanda z Sierpińskich Siemaszkowa (1867–1947), aktorka, reżyser, dyrektor teatru (która była rówieśnicą Stanisławy), na początku swojej drogi artystycznej, pod koniec lat 80. XIX w. pisała: „Teatr! [...] to słowo zawierało

- 27 B. Wolska, *Z zacisza garderoby teatralnej*, w: *Wspomnienia aktorów (1800–1925)*, oprac. S. Dąbrowski i R. Górski, t. I, Warszawa 1963, s. 337.
- 28 Informacja dotycząca obsady sztuki znajduje się w: A. Marszałek, *Repertuar teatru polskiego we Lwowie 1881–1886*, Kraków 1993, s. 156, poz. 713. Zaznaczę, że w obsadzie sztuki podano wyłącznie nazwisko Cybulska, a w indeksie nazwisk imię aktorki ujęto w nawiasie (tamże, s. 197). Afisze ówczesne zazwyczaj pomijały imiona aktorów, za wyjątkiem beneficjów czy innych uroczystości, co dodatkowo utrudnia badania, dotyczące życia teatralnego w XIX w.
- 29 Sztuka *Angot, córka straganiarzy* („komiczna opera” w 3 aktach) grana była we Lwowie, np. w 1881 r., 1882 r., potem wystawiona 28 maja 1885 r., a także 8 września w reżyserii J. Myszkowskiego. Warto dodać wśród zachowanego dziedzictwa kulturowego po Teatrze Skarbkowskim we Lwowie (współcześnie w zasobach Biblioteki Śląskiej) zachował się unikatowy egzemplarz teatralny (rkps) tej sztuki z przykładowymi wpisami suflerskimi i notami, dotyczącymi obsady widowisk lwowskich z drugiej poł. XIX w. Nie ma jednak obsady z września 1885 r., tym samym tekst nie zawiera nazwiska Cybulska; Egzemplarz teatralny *Angot, córka straganiarzy* C. A. Lecocq w przekładzie Aurelego Urbańskiego, rkps, Biblioteka Teatru Lwowskiego (współcześnie Biblioteka Śląska). Natomiast sprawozdania dotyczące premiery *Angot, córki straganiarzy*, a potem wznowień sztuki, nie zawierają żadnej noty dotyczącej gry Cybulskiej, a koncentrują się na debiucie lwowskim A. Radwan-Trapszo, artystki teatrów warszawskich, na jej grze scenicznej i na umiejętnościach wokalnych; *Z teatru*, „Gazeta Narodowa”, 1885, nr 206, s. 2; *Teatr*, „Gazeta Narodowa”, 1885, nr 216, s. 3; *Teatr*, „Gazeta Narodowa”, 1885, nr 269, s. 3; (O–B), *Teatr*, „Dziennik Polski”, 1885, nr 206, s. 3; (S. P.), *Teatr*, „Dziennik Polski”, 1886, nr 81, s. 2.

w sobie czar jakiejś cudownej bajki o śpiących rycerzach, o niedościgłej Cud-królownie, o nadludzkich zwycięstwach. Aby uchwycić czarownicę, wiodącą do jej przepastnych piękności, trzeba żywą stopą stanąć na deskach scenicznych, w jej zapadniach szukać skarbów, w słowach poetycznych zaklinać bogi ziemskie i nadziemskie – trzeba rozpocząć walkę rzeczywistości z marzeniem! Tak marzyła młodość moja...”³⁰.

Warto dodać, jak w ówczesnej Warszawie administrowanej przez Rosjan, w czasach młodości Stanisławy patrzono na teatr i jakie były wytyczne, związane z prowadzeniem teatrzyków i scen prywatnych, a także zalecenia dotyczące uczestnictwa w przedstawieniach, w tym obostrzenia wobec młodzieży gimnazjalnej. Przepisy z lat osiemdziesiątych XIX w. regulowały kwestie organizacyjne. Mówiły:

Teatry. Widowiska sceniczne w teatrach prywatnych i innych zakładach zabaw powinny zaczynać się nie później niż w godzinach wyznaczonych na afiszu; antrakty zaś nie powinny trwać dłużej niż 15 minut.

W teatrach prywatnych, w czasie widowisk, zabrania się zajmowania miejsc urzędowych osobom, nie mającym na takowe biletów, jak również siadania i wstawania w przejściach, oraz wchodzenia na stoły i krzesła.

Co się tyczy uczęszczania na widowiska przez młodzież gimnazjalną, wydane zostały następujące przepisy: 1) zabrania się wchodzenia do takich teatrów, jak Eldorado, Alhambra, Belle-Vue, Nowy Świat i do innych podobnych zakładów, w których są urządzone widowiska sceniczne; 2) do teatrów: Wielkiego, Rozmaitości, Letniego, Nowego i Małego, dozwala się uczęszczania tylko tym uczniom, którzy okażą pozwolenie na znajdowanie się w tym dniu na przedstawieniu; 3) zobowiązać piśmiennie utrzymujących wspomniane teatry i zakłady zabaw, ażeby nie sprzedawali uczniom biletów wejściowych i 4) na ścisłym wykonaniem powyższego przepisu, przy pomocy właściwej służby policyjnej, bezustannie czuwać i przekraczających go uczniów gimnazjalnych, zatrzymywać i odstawiać do właściwej władzy edukacyjnej³¹.

30 W. Siemaszkowa, *U progu moich wspomnień teatralnych*, w: *Wspomnienia aktorów*, oprac. S. Dąbrowski i R. Górski, t. 2, Warszawa 1963, s. 213.

31 N. N. Matuśkin, *Treściwy zbiór przepisów policyjnych*, s. 187–188.

Maksymilian Chmielarczyk, syn Stanisławy Aleksandry i wnuk Wilhelminy. Dane metrykalne z 1891 r.

Stanisława Aleksandra, jak wspominałam na początku, jako młoda dziewczyna została aktorką, a w 1891 r. urodziła syna Maksymiliana. W świetle jej historycznej metryki z 1867 r., gdy została matką, miała wówczas ukończone dwa-dzieścia trzy lata.

W metryce, tym razem jej syna Maksymiliana czytamy, że działo się to w mieście Warszawie, w niedzielę 7 kwietnia (19 kwietnia 1891 r. wg kalendarza nowego stylu obowiązującego w zaborze rosyjskim)³². W kościele Wszystkich Świętych w Warszawie³³ został ochrzczony syn Stanisławy Aleksandry Chmielarczyk³⁴, któremu nadano imię Maksymilian. Dziecko urodziło się w Warszawie dwa miesiące wcześniej, w środę 30 stycznia (11 lutego 1891)³⁵ w domu na ulicy Twardej (nr 1549 „bukwa w”)³⁶. Co istotne – dzięki historycznym źródłom – udało mi się ustalić, że adres ten ma odzwierciedlenie w sporządzonym przez Rosjan spisie domów miasta Warszawy i przedmieścia Pragi

- 32 Przywołane dokumenty, sporządzane w „Zabranym kraju”, mają podwójne datowanie – wg kalendarza starego porządku (juliańskiego), obowiązującego w Rosji i nowego gregoriańskiego. W dokumentach (w oryginałach z języka rosyjskiego) zachowany jest szyk data wg starego porządku (a potem wg kalendarza gregoriańskiego) obowiązującego aktualnie. 19 kwietnia 1891 r. „Kurier Warszawski” informował, że w kalendarzu był to dzień „Opieki św. Józefa”; „Kurier Warszawski”, 1891, nr 107, s. 1.
- 33 Wymieniony historyczny, neorenesansowy kościół Wszystkich Świętych znajduje się w centrum Warszawy, na placu Grzybowskiim 3/5.
- 34 Imiona i nazwisko matki Maksymiliana zapisano w dokumencie w języku rosyjskim (w nawiasie w języku polskim); zapis jest czytelny i chcę zaznaczyć, że jest to „Chmielarczyk”.
- 35 Jak podałam, Chmielarczyk urodził się w środę, 11 lutego 1891 r. Tego dnia „Kurier Warszawski” w dziale teatralnym zamieścił m.in. informację o popularności *Klubu kawalerów* Bałuckiego, komedii granej w „Rozmaitościach”, który to spektakl „wyrobił sobie daleko więcej sympatii u publiczności niż u krytyków”; *Z teatru i muzyki*, „Kurier Warszawski”, 1891, nr 42, s. 4.
- 36 AAW, Księgi metrykalne Parafii Rzymskokatolickiej Wszystkich Świętych w Warszawie, zespół 9264/D, jednostka 125, Księga chrztów, 1891, t. 1, akt nr 619/1891, rkps, j. ros. (odczytała i tłum. E.S.). Dziecko do chrztu po narodzinach wg tradycji i *Kodeksu cywilnego Królestwa Polskiego* przynosił ojciec wraz ze świadkami, tutaj rolę tę spełniła babcia Wilhelmina. Przywołana przeze mnie metryka chrztu Chmielarczyka została opublikowana w mojej książce E. Stoch, *Teatr Miejski w Lublinie (1944–1949)*, s. 388, fot. 179.

z lat osiemdziesiątych XIX w.³⁷ Właścicielem domu o numerze hipoteki 1549 „w” (nr policyjny domu 51) w 1882 r. był Lewek Pomper, a ulicę Twardą zamieszkiwała społeczność wielokulturowa, tj. polska, żydowska, czy ewangelicka (o czym świadczy etymologia nazwisk właścicieli domów)³⁸.

Wracając do zapisów z metryki, 19 kwietnia 1891 r. dziecko do chrztu w kościele Wszystkich Świętych w Warszawie „okazała” – jak wówczas podawano – babcia Wilhelmina, wdowa³⁹, zamieszkała na ulicy Twardej w Warszawie, w obecności pełnoletnich: Władysława Rejnhardta i Edwarda Rejnhardta⁴⁰, którzy poświadczyli datę narodzin dziecka oraz których podpisy widnieją w księdze chrztów. Matka Maksymiliana w 1891 r. była niezamężna⁴¹, co odnotowano w metryce jej syna, spisanej w języku rosyjskim. Rodzicami chrzestnymi dziecka zostali W. Rejnhardt i Bronisława Erfort⁴².

- 37 Ten historyczny skorowidz zawiera nr policyjny i nr hipoteczny domu, imię i nazwisko właściciela, cyrkuł policyjny oraz rewiry sędziów pokoju i śledczych.
- 38 Na ulicy Twardej w roku 1882 r. w Warszawie (9 lat przed narodzinami Chmielarczyka) znajdowało się 55 tzw. numerów policyjnych domów (ale w rzeczywistości było ich więcej, niektóre miały numerację np. 24 i 24 a, czy nawet 42, 42 a oraz dublujące się 42 a (co związane było z innym numerem hipoteki domu). Maksymilian urodził się w domu 51 (własność L. Pomper), a właścicielem sąsiednich posesji 46, 50 i 52 był Bernard Handke. N. N. Matuśkin, *Treściwy zbiór przepisów policyjnych*, tabela adresowa.
- 39 W dokumencie zapisano, że Wilhelmina z domu Wendt mieszkała na ulicy Twardej pod numerem 61 (nie podano numeru hipoteki; spis z 1882 r. kończył się na numerze 55, stąd nie można jednoznacznie ustalić czy był to wówczas inny dom, czy chodzi o tę samą posesję). Dodam, że imię i nazwisko Wilhelmina Wendt pojawia się w aktach kościelnych kilka razy w odstępach czasowych. Nie ma potwierdzenia, że chodzi o tę samą osobę, np. w 1901 r. ożenił się Karol Kępka, syn Jana i Wilhelminy Wendt (Parafia Matki Bożej Loretańskiej Warszawa – Praga), akt 1901/299, rkps, j. ros. (odczytała i tłum. E.S.).
- 40 Wymieniony w dokumencie E. Rejnhardt (tak też sam się podpisał w 1891 r.) był wówczas w hierarchii zawodowej, jak można przetłumaczyć z języka rosyjskiego „mianowanym oficjalistą lub rzeczywistym subjektem”. W dalszej części artykułu podam jego datę urodzenia oraz jego młodszego brata Władysława Ludwika, bowiem losy wymienionych w artykule postaci spletają się z biografiami bohaterów, prowadzonej przeze mnie narracji.
- 41 Por. biograficzne noty samego Chmielarczyka.
- 42 AAW, Księgi metrykalne Parafii Rzymskokatolickiej Wszystkich Świętych w Warszawie, akt nr 1891/619, rkps, j. ros. (odczytała i tłum. E.S.). Co ciekawe, gdy w 1892 r. zapisywano w tej samej parafii Jadwigę Marię Erfort, nowo narodzoną córkę

Kodeks cywilny Królestwa Polskiego (art. 98) odzwierciedlał patriarchalny charakter rodziny, precyzował obowiązki ojca, do którego powinności należało okazanie dziecka w świątyni i spisanie aktu urodzenia dziecka (metryki). Konkretyzował też sprawę nieobecności ojca przy sporządzaniu metryki. Zapisano: „Urodzenie dziecka obowiązany jest oznajmić ojciec, a gdy ten nie żył, lub zachodziła ze strony jego niemożność, natenczas obowiązany będą dopełnić tego, doktor, chirurg, akuszerka, albo inne przy połogu obecne osoby; jeżeli zaś matka nie w swoim zamieszkaniu porodziła, osoba, u której porodziła. Jeżeli ojciec się nie stawia, spisanie aktu urodzenia nie ma być wstrzymanem, lecz przyczyna niemożności stawienia się jego, w akcie wyrażoną być powinna”⁴³.

Stanisława Aleksandra i Edward Rajnhardt – sakramentalne małżeństwo w Kościele Narodzenia Najświętszej Marii Panny, Warszawa, 1893 r.

Dwa lata po urodzeniu dziecka, 25 kwietnia (7 maja) 1893 r.⁴⁴, czyli w wigilię swoich urodzin, Stanisława Aleksandra poślubiła Edwarda Rajnhardta⁴⁵, mężczyznę, który w 1891 r. podczas chrztu Maksymiliana, towarzyszył wraz ze swoim bratem W. Rejnhardtem jej matce i poświadczył w Parafii Wszystkich Świętych dzień narodzin jej syna. Są to kolejne bardzo cenne *loci communes* w odkrytych przeze mnie materiałach biograficznych.

B. Erfort (lat 36), z domu Kucharską, podpis złożył także E. Rejnhardt (postać ta będzie obecna również w życiu Stanisławy).

- 43 Kodeks cywilny Królestwa Polskiego, s. 164. Natomiast artykuł 100 regulował sprawę zapisu „dziecięcia nieprawego łoża” i mówił, że ojciec może być zapisany w dokumencie po warunkiem, że „przy zapisaniu tego aktu jest obecny, i dziecię za swe własne uznaje”, tamże, s. 165. W ówczesnym prawodawstwie istniał także *casus*, że „akt uznania dziecięcia, wpisanym będzie w księdze podług swej daty i uczyniona będzie o nim wzmianka na brzegu aktu urodzenia, jeżeli akt ten się znajduje” (art. 101). W przywołanej metryce nie ma zapisu o uznaniu dziecka Stanisławy Chmielarczyk (Chmielarskiej) przez jej późniejszego męża, tamże, s. 165.
- 44 W dokumentach (w oryginałach z języka rosyjskiego) zachowany jest sztyk data wg starego porządku (a potem wg kalendarza gregoriańskiego) obowiązującego aktualnie. Archiwum Państwowe w Warszawie, Parafia Narodzenia Najświętszej Marii Panny w Warszawie, akt nr 1893/150.
- 45 Tym razem w 1893 r. nazwisko zapisywano w dokumentach parafialnych jako Rajnhardt, zarówno w akcie małżeństwa (zapis nazwiska podwójny, po rosyjsku i po polsku), a także w indeksach alfabetycznych (rocznych).

Wracając do 1893 r., sakramentalne małżeństwo Edwarda i Stanisławy zostało zawarte w kościele Narodzenia Najświętszej Marii Panny (Warszawa – Leszno), w tym samym, w którym została ochrzczona Stanisława w 1867 r.⁴⁶ Świadcami byli Dionizy Małynicz (inżynier, mający dwadzieścia pięć lat, zamieszkały na ulicy Ogrodowej, nr 52 w Warszawie) i Kazimierz Koziński (fotograf, mający trzydzieści trzy lata i zamieszkały także na ulicy Ogrodowej, nr 22 w Warszawie). W akcie ślubu, spisany w języku rosyjskim, czytamy, że w dniu 25 kwietnia (7 maja) 1893 r. zawarte zostało religijne małżeństwo:

między Edwardem Rajnhardt, kawalerem, prywatnym oficjalistą⁴⁷ mającym trzydzieści dwa lata, urodzonym w Warszawie [w 1860 r. – dop. E.S.]⁴⁸, w Parafii Nawiedzenia Najświętszej Marii Panny, synem nieżyjącego już Aleksandra⁴⁹ i żyjącej Marianny z Zatońskich, małżonków Rajnhardt, zamieszkały w Warszawie przy ulicy Bednarskiej pod numerem osiemnastym/dwudziestym/dwa tysiące sześćset osiemdziesiątym dziewiątym⁵⁰

i

Stanisławą Aleksandrą Chmielarską, panną, szwaczką⁵¹ [sic!], liczącą dwadzieścia pięć lat, urodzoną w Warszawie w tutejszej parafii (Nr akt 388

- 46 APW, zespół 1217/D, Akta Stanu Cywilnego Parafii NMPanny, Warszawa – Leszno, nr akt 1893/150, rkps, j. ros. (z rękopisu odczytała i tłum. E.S.).
- 47 Prywatnie praktykujący w porównaniu z rządowym oficjalistą. Por. informacje o E. Rejnhardzie z 1891 r.
- 48 Jak podawałam wcześniej, w trakcie kwerendy odnalazłam także metrykę urodzenia E. Rajnhardta (Reinharda), co ciekawe dziecko urodziło się 26 sierpnia 1860 r., a zostało zapisane i ochrzczone w 1862 r., co odnotowano w dokumencie. APW, ASC, Parafia Nawiedzenia Najświętszej Maryi Panny Warszawa Nowe Miasto, akt nr 1862/942.
- 49 Aleksander Rejnhardt (Reinhardt), syn Leona i Karoliny, buchalter, ojciec m.in. Edwarda zmarł w lutym 1890 r., mając 57 lat. Mieszkał wówczas na ulicy Elektoralnej. ASC, Parafia św. Andrzeja, nr akt 1890/71.
- 50 Nazwisko: „Brenera S-wie” figurowało w 1882 r. w rubryce właścicieli domu zlokalizowanego na ulicy Bednarskiej (o hipotece nr 2689); N. N. Matuśkin, *Treściwy zbiór przepisów policyjnych*, tabela adresowa, ulica Bednarska. Podobnie w 1909 r. domy o numerach wymienionych w akcie ślubu należały do Augusta Bremera [tu przez „m”]. *Taryfa domów i placów Warszawy i Pragi [1909]*, w: *Adresy Warszawy rok 1909*, zebra. i oprac. pod kier. A. Żwana, Warszawa 1909, dział IV, ulica Bednarska.
- 51 Taki zawód wyuczony zgłosiła Stanisława przy spisywaniu aktu zawarcia małżeństwa z E. Rajnhardem. Chcę zaznaczyć, że nazwisko panny młodej zapisano po rosyjsku (i po polsku) jako S. A. Chmielarska.

za 1867 r.) córką zmarłego Juliusza i żyjącej matki Wilhelminy, urodzonej Wendam⁵², małżonków Chmielarskich, zamieszkała przy ulicy Nowolipie pod numerem dwudziestym siódmym/dwa tysiące czterysta sześćdziesiątym czwartym⁵³.

Zgodnie z przepisami Kodeksu cywilnego w Królestwie Polskim⁵⁴ i praktyką obowiązującą w kościele katolickim „obrządek ślubu religijnego” poprzedziły trzy zapowiedzi ogłoszone 11 (23 kwietnia), 18 (30 kwietnia) i 25 kwietnia (7 maja) 1893 r. „Nowożeńcy oświadczyli, że umowy przedślubnej nie zawarli”⁵⁵. Związek małżeński pobłogosławiony został przez księdza Stefana Zawadzkiego, wikariusza tamtejszej parafii (Narodzenia Najświętszej Marii Panny). Przywołany akt ślubu został przeczytany nowożeńcom i świadkom. Pod aktem ślubu widnieją cztery podpisy: nowo zaślubionych Edwarda i Stanisławy oraz świadków Dionizego Małynicza i Kazimierza Kozińskiego.

Ślub – jak wynika z XIX-wiecznego kalendarza miał miejsce 7 maja 1893 r., wg kalendarza z epoki przypadała wówczas niedziela (Dzień Domicelli Panny), a następnego dnia, (8 maja) w świątyniach Warszawy odbywały się uroczystości poświęcone św. Stanisławowi, biskupowi i męczennikowi i „całodzienne nabożeństwa” ku jego czci, a także zaczynały się „dni krzyżowe, poprzedzające uroczystość Wniebowstąpienia Pańskiego”⁵⁶.

- 52 W akcie ślubu nazwisko rodowe matki Stanisławy napisano w języku rosyjskim jako Wendam (z „m”).
- 53 APW, Akta Stanu Cywilnego Parafii NMPanny, Warszawa – Leszno, nr akt 1893/150, rkps, j. ros. (odczytała i tłum. E.S.). Przypomnę, że w 1867 r. rodzice Stanisławy Aleksandry mieszkali w parafii pod numerem 2431.
- 54 *Kodeks cywilny Królestwa Polskiego*, s. 166.
- 55 APW, ASC Parafii NMPanny, Warszawa – Leszno, nr akt 1893/150, rkps, j. ros. (odczytała i tłum. E.S.).
- 56 Aby przy okazji opisywanego ślubu zobrazować życie religijne Warszawy *anno domini* 1893, dodam, że 7 maja „Kurier Warszawski” informował, że poza uroczystościami ku czci św. Stanisława, w związku z początkiem dni krzyżowych zaplanowane były na 8 maja uroczyste procesje. Drukowano ich porządek: 8 rano – procesje: 1) z kościoła NMP na Nowym Mieście do św. Kazimierza (Panien Sakramentek) oraz 2) z kościoła św. Karola Boromeusza (ulica Chłodna) do św. Antoniego (poreformackiego); 8:30 – 1) z kościoła św. Trójcy (potrynitarskiego) do św. Aleksandra (na placu Trzech Krzyży) oraz 2) z kościoła NPM Loretańskiej na Pradze do Krzyża;

Dodam, że Rejnhardt, mąż Stanisławy, urodził się 26 sierpnia 1860 r. w Parafii Nawiedzenia Najświętszej Maryi Panny (Warszawa Nowe Miasto) na ulicy Zakroczymskiej nr 1859⁵⁷, a dziecko zostało ochrzczone w terminie późniejszym, dopiero w 1862 r. W metryce zapisano: „Spóźnienie nastąpiło dla słabości ojca”⁵⁸, co stanowiło wypełnienie wytycznych *Kodeksu cywilnego Królestwa Polskiego* (art. 97). Z dokumentów źródłowych wynika, że Edward⁵⁹ był siedem lat starszy od Stanisławy, swojej małżonki.

Na podstawie odnalezionych archiwaliów wnioskuję, że nota słownikowa, mówiąca, że Stanisława działała na scenie warszawskiej i innych prowincjonal-

9.00 – z kościoła św. Krzyża do św. Kazimierza na Tamce; o 10.00 – z kościoła archikatedralnego św. Jana do św. Marcina (poaugustiańskiego). *Kalendarz*, „Kurier Warszawski”, 1893, nr 125, s. 1.

- 57 W 1883 r. właścicielem domu na ulicy Zakroczymskiej 11, o numerze hipoteki 1859, był Konstanty Badowski.
- 58 Metryka E. Rainhardta: „Działo się w mieście Warszawie, dnia pierwszego listopada tysiąc osiemset sześćdziesiątego drugiego roku o godzinie szóstej wieczorem stawił się Aleksander Rajnhardt [sic!] buchalter lat trzydzieści liczący w obecności Antoniego Kessel kupca lat dwadzieścia cztery i Juliana Obarskiego krawca lat dwadzieścia siedem mających w Warszawie zamieszkałych i okazał Nam dziecicę płci męskiej urodzone tu w Warszawie, przy ulicy Zakroczymskiej pod liczbą tysiąc osiemset pięćdziesiąt dziewięć dnia dwudziestego szóstego sierpnia tysiąc osiemset sześćdziesiątego roku o godzinie dziewiątej wieczorem z jego małżonki Marianny z Zatońskich, lat dwadzieścia sześć mającej. Dziecięciu temu na Chrzcie Świątym odbytym w dniu dzisiejszym nadane zostało imię Edward a Rodzicami jego Chrzestnymi byli wyżej wymieniony Antoni Kessel i Matylda Obarska, Julian Obarski i Tekla Tereszczyńska. Spóźnienie nastąpiło dla słabości Ojca. Akt ten stawiającym się i świadkom przeczytany, który wraz Nami podpisali”. Dziecko ochrzcił i dokument podpisał poza ojcem i świadkami ksiądz Ksawery Rogowski, wikariusz Parafii Nawiedzenia Najświętszej Maryi Panny. APW, ASC, Parafia Nawiedzenia Najświętszej Maryi Panny Warszawa Nowe Miasto, akt nr 1862/942.
- 59 Młodszym bratem Edwarda był Władysław Ludwik Rejnhardt (Rajnhardt), ur. 17 maja 1864 r. jako syn kupca. To on wraz z Wilhelminą Wendt i Edwardem okazał Chmielarczyka do chrztu i był jego Ojcem Chrzestnym. Władysław także został ochrzczony z opóźnieniem, bo dokument został spisany 17 kwietnia 1865 r. APW, ASC, Parafia Nawiedzenia Najświętszej Maryi Panny Warszawa Nowe Miasto, akt nr 1865/311, rkps. Bracia Rejnhardt mieli także siostrę Gabrielę Rejnhardt, rówieśnicę Stanisławy, również urodzoną w 1867 r. i ochrzczonej w kościele Narodzenia NMP (ASC, nr 1867/570), rodzina mieszkała na Lesznie (podobnie jak rodzina Stanisławy).

nych w okresie 1882–1892 jest spójna z faktami z życia osobistego. Według ustalonego przeze mnie kalendarium życia debiutowała na scenie, mając piętnaście lat, a działalność sceniczną zawiesiła około dwudziestego piątego roku życia, już po urodzeniu syna.

Klimat życia teatralnego lat młodości Stanisławy, matki Chmielarczyka doskonale oddaje powieść *Komediantka* Władysława Stanisława Reymonta, o czym wspominałam wcześniej. Można przyjąć, że Wilhelmina Wendan (Wendt) pomagała córce jej w samotnym macierzyństwie, w wychowaniu dziecka, a potem od 1893 r. przyszły obowiązki wynikające z założenia nowej rodziny z Rajnhardtem, stąd zapewne wówczas Stanisława zaprzestała działalności sceniczej. Tutaj też następuje wieloletnia przerwa w dokumentach stanu cywilnego, dotyczących jej osoby.

Ślub syna Stanisławy Aleksandry i Józef Cybulski w roli świadka (1911)

Rok 1911 zapisał się w biografii Stanisławy Aleksandry pod znakiem zmian w życiu rodzinnym. Otóż już w 1911 r. jej syn, Maksymilian (mając dwadzieścia lat) zawarł w Warszawie sakramentalne małżeństwo z Heleną Felicją Przybylską, co Stanisława Chmielarczyk jako matka poświadczyła, składając własnoręczny podpis na akcie stanu cywilnego⁶⁰. Co szczególnie istotne dla tematu badawczego w uroczystości uczestniczył w roli świadka Józef Cybulski (1840–1912)⁶¹, aktor, reżyser, starszy od Stanisławy o dwadzieścia sześć lat, którego autograf widnieje na dokumencie. Wg zapisów biograficznych Chmielarczyka z 2. połowy XX wieku Cybulski miał być jego „opiekunem i wychowawcą”⁶². Można zastanawiać się, jaka była faktyczna rola Cybulskiego w tej rodzinie już w roku 1891 r., tj. po narodzinach Maksymiliana. W ramach retrospekcji dodam,

60 Szczegółowe informacje na temat ślubu Chmielarczyka znajdują się w kolejnym artykule, poświęconym jego osobie.

61 Chcę zaznaczyć, że Cybulski poza aktorstwem i reżyserią zapisał się w historii kultury polskiej jako autor *Zbioru deklamacji* (1895), *Śpiewnika polskiego* (wyd. „najnowsze”, Warszawa 1899), *Pogadanki warszawskich* (1906) oraz *Najpopularniejszego śpiewnika warszawskiego*, który zebrał i ułożył z okazji 50-lecia „pracy na scenie ojczystej w r. 1908” (zapis wg karty tytułowej, Warszawa 1908).

62 APL, TOST., sygn. 2/25, s. 17. Zagadnienie to rozwijam przy biografii Chmielarczyka.

że 18 kwietnia 1891 r. „Echo Muzyczne, Teatralne i Artystyczne” opublikowało informację reklamową o treści: „P. Józef Cybulski, b.[yły] artysta sceny krakowskiej osiadł stale w Warszawie, jako nauczyciel dramaturgii”⁶³, co oznacza, że aktor był już w Warszawie w przeddzień spisania metryki chrztu Chmielarczyka.

Przedwczesna śmierć Stanisławy Aleksandry Rejnhardt (córci Juliana i Wilhelminy z domu Wendt), 1912

Zebrane przeze mnie materiały z akt kościelnych, dotyczące opisywanych dwudziestu lat życia Stanisławy Aleksandry, pomiędzy 1891 r. (narodzinami syna) a 1912 (rok śmierci Stanisławy) pokazują, że od 1893 r. była żoną, ale Rejnharda i umarła jako jego małżonka. W dokumentach parafii Najświętszego Zbawiciela w Warszawie z roku 1912 r., zapisanych po rosyjsku, zawarte są następujące treści:

Działo się to w Warszawie w parafii Najświętszego Zbawiciela 5 (18 lutego 1912 r.) o trzeciej po południu zjawił się Maksymilian Chmielarczyk, buchalter i Szymon Witkowski [?] (dozorca), obaj mieszkający w Warszawie i oświadczyli, że o drugiej w nocy zmarła w Warszawie na ulicy Mokotowskiej pod numerem szesnastym Stanisława z Chmielarczyków Rejnhardt⁶⁴, mając czterdzieści cztery lata, zamężna, artystka teatrów dramatycznych, urodzona w Warszawie, córka Juliusza i Wilhelminy, urodzonej Wendt, zostawiwszy owdowiałego męża Edwarda. Po naocznym przekonaniu się o śmierci Stanisławy Akt ten stawiającym się przeczytany został, przez Nas [tj. proboszcza parafii – dop. E.S.] i pierwszego świadka został podpisany, drugi [świadek – dop. E.S.] niepiśmienny⁶⁵.

Co istotne fakt śmierci matki w kancelarii parafii Najświętszego Zbawiciela w Warszawie zgłosił sam Maksymilian i jego charakterystyczny autograf

63 *Teatr. [P. Józef Cybulski]*, „Echo Muzyczne, Teatralne i Artystyczne”, 1891, nr 394 (16), s. 218.

64 Chcę zaznaczyć, że w przywołanym akcie zgonu nazwisko zmarłej matki Chmielarczyka zapisano po rosyjsku i po polsku jako „Stanisława z Chmielarczyków Rejnhardt”), a przy redakcji dokumentu był obecny syn zmarłej, M. Chmielarczyk.

65 APW, ASC, Parafia Najświętszego Zbawiciela w Warszawie, akt zgonu, nr 1912/47, rkps, j. ros. (odczytała i tłum. E.S.). Dodam, że 18 lutego 1912 r. była to niedziela.

widnieje w dokumentacji kościelnej. Czterdzieści lat później, 12 czerwca 1952 r. Chmielarczyk w *curriculum vitae* zapisała: „Rodzice moi (matka i ojczym Cybulski) zmarli w 1911 i 1912 r.”⁶⁶. Przeprowadzone przeze mnie badania konkretyzują ten lakoniczny zapis, Stanisława Aleksandra Chmielarczyk (pseud. Cybulska), zapomniana dziś artystka dramatycznych teatrów, zmarła 18 lutego 1912 r.⁶⁷, ale nie jako żona Cybulska, jak sugerują noty biograficzne jej syna Chmielarczyka, ale będąc od 1893 r. żoną Rajnhardta (który po śmierci małżonki ożenił się po raz kolejny)⁶⁸.

Analizując zebrane dokumenty biograficzne Stanisławy Aleksandry, należy podkreślić, że jej syn, Maksymilian, *pro memoria*, aby uwiecznić pamięć matki w dokumentacji parafialnej podał księdzu, że była „artystką teatrów dramatycznych”. Współcześnie, po 110 latach od śmierci aktorki, chcę przywrócić jej postać pamięci społecznej.

Reasumując, należy pamiętać o tym, że w odniesieniu do matki Chmielarczyka, urodzonej ponad 150 lat temu w Warszawie, rządzonej przez Rosjan, badania genealogiczne i biograficzne utrudniały różne nazwiska, których używała w określonych fazach swojego życia. W oparciu o moje autorskie prace badawcze Stanisława Aleksandra, zgodnie z metryką urodzenia nosiła nazwisko rodowe Chmielarska (1867), potem przy chrzcie jej syna w 1891 r. Wilhelmina z Wendów (jej matka) podała nazwisko Chmielarczyk do zapisania w metryce dziecka. Natomiast w 1893 r. Stanisława Aleksandra wyszła za mąż za Rajnhardta, w 1911 r. w akcie ślubu syna podpisała się również jako Chmielarczyk. W 1912 r. Maksymilian w kancelarii parafialnej, poświadczając tożsamość zmarłej w dokumentach stanu cywilnego (akt zgonu), podał nazwisko matki Stanisława z Chmielarczyków Rejnhard i jako świadek złożył podpis w księdze. Taki zapis widnieje też w kolejnym akcie ślubu wdowca Rajnhardta.

Dodam jeszcze, że wg danych słownikowych J. Cybulski zmarł 14 stycznia 1912 r.⁶⁹ w Warszawie, mając siedemdziesiąt jeden lat, natomiast Stanisława

66 APL, Tost., sygn. 2/25, s. 16, rkps.

67 Jest to fakt odkryty przeze mnie i publikowany po raz pierwszy.

68 Fakt ten dotyczący życia Rejnhardta po śmierci pierwszej żony, opisuję w dalszej części artykułu.

69 Nie odnalazłam metryki zgonu Cybulskiego. 14 stycznia 1912 r. była to niedziela. Kwerenda „Kurieria Porannego” z tego okresu nie przyniosła dodatkowych informacji.

Chmielarczyk (Rejnhardt) – jak opisałam w niniejszym tekście – odeszła w młodym wieku. Zaskakuje fakt, że zmarła miesiąc po śmierci Józefa, 18 lutego 1912 r., nie zaś w 1911 r., co sugerował zapis w CV Chmielarczyka z 1952 r. W tym momencie brakuje aktu stanu cywilnego, poświadczającego datę śmierci Cybulskiego, który to dokument mógłby dać odpowiedź na część nurtujących pytań, dotyczących ostatniego okresu jego życia. Chcę zaznaczyć, że w oparciu o księgi adresowe Warszawy udało mi się ustalić, że Cybulski, artysta dramatyczny w latach 1908–1909 mieszkał na ulicy Koszykowej 13 b (co też jest jednym z nowych faktów do jego biografii)⁷⁰. Natomiast Stanisława zmarła w mieszkaniu na ulicy Mokotowskiej 16, a patrząc na topografię Warszawy i numery posesji z tamtego okresu, mogę założyć, że mieszkali pod koniec życia w bliskim sąsiedztwie.

Epilog

Pięć miesięcy po śmierci Stanisławy Aleksandry, 12 czerwca 1912 r., jej owdowiała żona Rejnhardt, zamieszkała wówczas na ulicy Elektoralnej⁷¹ w Warszawie, w wieku pięćdziesięciu jeden lat, jak zapisano w dokumencie, w kościele pw. św. Andrzeja w Warszawie⁷², poślubił trzydziestosześcioletnią Kazimierę

70 W spisach mieszkańców Warszawy reklamował się jako artysta dramatyczny, np. *Alfabetyczny wykaz adresów mieszkańców m. Warszawy, [1909]*, dział III, s. 40. Właścicielem posesji Koszykowa 13 b był Józef Netto. W 1909 r. na Koszykowej 13 mieściła się 7-klasowa szkoła żeńska prywatna Zofii Kudasiewicz („bez praw rządowych”), a także szkoła początkowa oraz szkoła specjalna (zawodowa) reklamowana jako freblowska.

71 E. Rejnhardt w ASC (ślubu) z 1912 r. podał adres Elektoralna 758 (posesja ta wg moich ustaleń miała nr tzw. adres policyjny Elektoralna 28, a właścicielem budynku był Januszkiewicz (sukcesor). Druga żona Rejnhardta mieszkała w tym samym budynku. *Taryfa domów i placów Warszawy i Pragi [1909]*, w: *Adresy Warszawy rok 1909*, zebr. i oprac. pod kier. A. Żwana, Warszawa 1908, ulica: Elektoralna, k. XI. Ślub odbył się w kościele św. Andrzeja, do którego przynależała ulica Elektoralna.

72 Współcześnie kościół pw. św. Andrzeja Apostoła w Warszawie, ul. Chłodna 9. W akcie ślubu nazwisko zapisano jako Rejnhardt (i zapis ten jest identyczny z autografem widniejącym na dokumencie). ASC Parafii św. Andrzeja w Warszawie, akt ślubu nr 1912/123, rkps, j. ros. (odczytała i tłum. E.S.). Natomiast brat Edwarda, Władysław Ludwik Rejnhardt (chrzestny Chmielarczyka), kawaler, 19 stycznia (1 lutego) 1913 r., w wieku czterdziestu ośmiu lat, poślubił Helenę Brzezińską, mającą dwadzieścia sześć lat i pochodzącą z Woli Łukowskiej. Ślub odbył się w kościele

Bojanowicz, córkę Floriana Bojanowicza i Marianny Jasiorowskiej, a w metryce ślubu, zredagowanej w języku rosyjskim, przywołano panięskie nazwisko jego pierwszej żony – Stanisławy Chmielarczyk.

Postscriptum

Trzydzieści lat później, E. Rajnhardt – „żonaty, emeryt, lat osiemdziesiąt dwa mający, urodzony w Warszawie”, okupowanej tym razem przez Niemców, syn Aleksandra i Marianny z Zatońskich, małżonków Rajnhardt”, zmarł 20 kwietnia 1943 r., w „pozostawiając żonę Kazimierę z domu Bojanowicz”⁷³.

Streszczenie: Celem artykułu jest upowszechnienie nieznanych faktów z biografii Stanisławy Aleksandry Chmielarczyk (1867–1912), zapomnianej artystki teatrów dramatycznych w Warszawie pod zaborem rosyjskim, oraz jej syna, aktora Maksymiliana Chmielarczyka (1891–1953), pseudonim „Cybulski”. Autorka odnalazła w archiwach nieznane dokumenty, w tym m.in. rękopisy metryk, aktów stanu cywilnego. Odkryte dokumenty pozwoliły jej odsłonić nieznaną dotąd fakty z życia Stanisławy Aleksandry: daty urodzenia i śmierci oraz biografię aktorki (samotne macierzyństwo, małżeństwo czy ślub jej syna Maksymiliana w 1911 r.). Badaczka odtworzyła drzewo genealogiczne Stanisławy Aleksandry Chmielarczyk oraz jej syna, Maksymiliana, przyszłego aktora, reżysera, dyrektora Teatru Miejskiego w Lublinie (1947–1949), a potem Państwowego Teatru im. Juliusza Osterwy (1949–1952), w czasach socrealizmu w Polsce. W kontekście biografii rodziny aktorskiej Chmielarczyka w artykule znajdują się również cenne odniesienia do nieznanych faktów z życia m.in. artysty Józefa Cybulskiego (1840–1912).

Słowa kluczowe: Chmielarczyk (Chmielarska, Rajnhardt, Cybulska) Stanisława Aleksandra, Chmielarczyk (Cybulski) Maksymilian, Cybulski Józef, Przybylska Helena Felicja, biografia, aktorzy polscy, teatr polski, XIX i XX wiek, Warszawa, Lublin, kultura polska.

Najświętszego Zbawiciela w Warszawie, w tym samym, w którego dokumentacji zachował się akt zgonu Stanisławy. APW, ASC Parafii Najświętszego Zbawiciela w Warszawie, akt ślubu nr 1913/36.

- 73 W świetle zgromadzonych przeze mnie źródeł Rajnhardt [tutaj: zapis przez „aj”], urodzony 26 sierpnia 1860 r., zmarł 20 kwietnia 1943 r., przeżywszy pierwszą żonę Stanisławę o ponad trzydzieści lat. Świadkowie oświadczyli, że Rajnhardt zmarł w mieszkaniu na ulicy Zielnej w Warszawie. ASC Parafii Wszystkich Świętych w Warszawie, akt zgonu nr 1943/246 (dokument z 21 kwietnia 1943 r.).

Bibliografia

Źródła

Archiwum Archidiecezjalne Warszawskie

Księgi metrykalne Parafii Rzymskokatolickiej św. Aleksandra w Warszawie, zespół 9264/D. Księga zaślubionych, 1911 r.

Księgi metrykalne Parafii Rzymskokatolickiej Przemienienia Pańskiego w Warszawie, zespół 9216/D. Księga chrztów, 1877 r., 1880 r.

Księgi metrykalne Parafii Rzymskokatolickiej Wszystkich Świętych w Warszawie, zespół 9264/D. Księga chrztów, 1891, t. 1. Księga chrztów 1892, t. 1. Księga zgonów, 1943 r.

Archiwum Państwowe w Warszawie

Akta Stanu Cywilnego Parafii Rzymskokatolickiej Narodzenia NMP w Warszawie (Leszno), zespół 9199/D. Katalog urodzenia 1867 r. Księga zaślubionych, 1893 r.

Akta Stanu Cywilnego Parafii Rzymskokatolickiej Najświętszego Zbawiciela w Warszawie, zespół: 3684/D. Katalog: zgony 1912 r.

Akta Stanu Cywilnego Parafii Rzymskokatolickiej Nawiedzenia NMP w Warszawie, zespół 0160/D. Katalog: urodzenia, 1862 r.

Akta Stanu Cywilnego Parafii Rzymskokatolickiej Nawiedzenia NMP w Warszawie, zespół 0160/D. Katalog: małżeństwa, 1867 r.

Akta Stanu Cywilnego Parafii Rzymskokatolickiej Matki Bożej Loretańskiej (Warszawa – Praga). Księga małżeństw, 1901 r.

Akta Stanu Cywilnego Parafii Rzymskokatolickiej Przemienienia Pańskiego, zespół 0158/D. Katalog małżeństwa, 1909 r.

Akta Stanu Cywilnego Parafii Rzymskokatolickiej św. Andrzeja w Warszawie, zespół 0159/D. Katalog urodzenia: 1889 r., 1891 r. Katalog małżeństwa: 1901 r., 1912 r. Katalog: zgony 1857 r., 1890 r.

Akta Stanu Cywilnego Parafii Rzymskokatolickiej św. Krzyża, zespół: 72/158/0 [dawne: 0158/D]. Katalog małżeństwa, 1909 r.

Akta Stanu Cywilnego Parafii Rzymskokatolickiej św. Jana Chrzyciela w Warszawie, zespół 0161/D. Katalog małżeństwa, 1872 r.

Księgi metrykalne Parafii Rzymskokatolickiej św. Aleksandra w Warszawie, zespół 0162/D. Księga zaślubionych, 1911 r.

Księgi metrykalne Parafii Rzymskokatolickiej Wszystkich Świętych w Warszawie, zespół 1219/D. Katalog małżeństwa, 1908 r.

Archiwum Państwowe w Lublinie

Teatr im. J. Osterwy w Lublinie, Akta osobowe. Chmielarczyk Maksymilian, sygn. 2/25.

Biblioteka Teatru Lwowskiego (współcześnie Biblioteka Śląska), Egzemplarz teatralny *Angot, córka straganiarzy* C. A. Lecocq w przekładzie Aurelego Urbańskiego, rkps z 2. poł. XIX w.

Repertuary

Hałabuda S., Michalik J., Stafij A., *Dramat polski 1765–2005. Przedstawienia, druki, archiwalia*, t. 1, A–Ł, przy współpracy B. Maresz i A. Przybyszewskiej, Kraków–Warszawa 2014.
Marszałek A., *Repertuar teatru polskiego we Lwowie 1881–1886*, Kraków 1993.

Zbiory przepisów i dane administracyjne

Adresy Warszawy rok 1908, zebrał i oprac. A. Żwana, Warszawa 1909.
Adresy Warszawy rok 1909, zebrał i oprac. A. Żwana, Warszawa 1908.
Księga adresowa miasta Warszawy, zebrał Al.J. Wiśniakowski, Warszawa 1896.
Matuśkin N. N., *Treściwy zbiór przepisów policyjnych, administracyjnych i sądowych dla właścicieli domów i mieszkańców m. Warszawy, z dołączeniem taryfy domów i adresów znaczniejszych firm handlowych i przemysłowych*, Warszawa 1883.
Prawo cywilne obowiązujące w Królestwie Polskim, wydał S. Zawadzki, t. I, Warszawa 1860.

Prasa

„Echo Muzyczne, Teatralne i Artystyczne”, 1891.
„Dziennik Polski”, 1885.
„Gazeta Narodowa”, 1885.
„Kurier Poranny”, 1912.
„Kurier Warszawski”, 1867, 1891, 1893.
„Варшавская Полицейская Газета” [„Warszawska Gazeta Policyjna”], 1912.

Opracowania

Dąbrowski B., *Aktorowie w podróży*, wstęp Z. Raszewski, Warszawa 1969.
Chmielarczyk Maksymilian (hasło), w: *Słownik biograficzny teatru polskiego 1765–1965*, red. Z. Raszewski, Warszawa 1973, s. 87.
Cybulska Stanisława, z Chmielewskich (hasło), w: *Słownik biograficzny teatru polskiego 1765–1965*, red. Z. Raszewski, Warszawa 1973, s. 99.
Cybulski Józef (hasło), w: *Słownik biograficzny teatru polskiego 1765–1965*, red. Z. Raszewski, Warszawa 1973, s. 99.
Nowak A., *Czasy Maksymiliana Chmielarczyka 1947–1952*, w: *Jego siła nas urzekła... Szkice i wspomnienia z dziejów lubelskiego teatru*, red. A. L. Gzella, Lublin 1985, s. 183–212.
Siemaszkowa W., *U progu moich wspomnień teatralnych*, w: *Wspomnienia aktorów (1800–1925)*, oprac. S. Dąbrowski i R. Górski, t. 2, Warszawa 1963, s. 213–221.
Stoch E., *Artyści i literaci w podróży po porozbiorowej Rzeczypospolitej i ich refleksje na temat otwartych dla wędrowca domów (na wybranych przykładach)*

- z piśmiennictwa XIX wieku), w: *Rzeczpospolita domów*, t. 5: *Karczmy, zajazdy, gospody...*, red. K. Krawiec-Złotkowska, Słupsk 2019, s. 226–247.
- Stoch E., *Dramaty Szekspira w teatrze lubelskim w XIX i XX wieku*, Lublin 2016, seria: *Życie Teatralne w Lublinie w XIX i XX wieku*, t. 2.
- Stoch E., *Dzieje klasyki polskiej na scenach lubelskich w latach 1864–1997*, Lublin 2012.
- Stoch E., *Kobieta – aktorka – emancypantka w kulturze polskiej*, w: *Przemiany dyskursu emancyperyjnego kobiet*, red. A. Janicka, C. Fournier Kiss, M. Bracka, Biały-stok 2019, s. 93–110.
- Stoch E., *Shakespeare in the Lublin Theatre in 19th and 20th centuries*, seria: *Życie Teatralne w Lublinie w XIX i XX wieku*, t. 1, Lublin 2015.
- Stoch E., *Teatr im. J. Osterwy w Lublinie (1949–1956). Źródła – nieznanne fakty – repertuar – recepcja krytyczna*, seria: *Życie Teatralne w Lublinie w XIX i XX wieku*, t. 3, Lublin 2019.
- Stoch E., *Teatr Miejski w Lublinie (1944–1949). Źródła – nieznanne fakty – repertuar – recepcja krytyczna*, seria: *Życie Teatralne w Lublinie w XIX i XX wieku*, t. 4, Lublin 2021.
- Teatr. [P. Józef Cybulski], „Echo Muzyczne, Teatralne i Artystyczne”, 1891, nr 394 (16), s. 218.
- Wolska B., *Z zacisza garderoby teatralnej*, w: *Wspomnienia aktorów (1800–1925)*, oprac. S. Dąbrowski i R. Górski, t. I, Warszawa 1963, s. 336–337.